

Alliantie voor een
rookvrije
samenleving

Voor elke roker die stopt of sterft
komt er een nieuwe roker bij.

U kunt dit stoppen!

10

**MAATREGELEN
VOOR EEN ROOKVRIJE
TOEKOMST**

Memorandum voor politieke partijen

De Alliantie voor een Rookvrije Samenleving
wil een samenleving waar niemand nog (over)lijdt aan
de gevolgen van roken en meeroken.

INHOUD

DE ALLIANTIE VOOR EEN ROOKVRIJE SAMENLEVING REKENT OP UW INZET	3
DE STRIJD TEGEN TABAK: EEN ABSOLUTE PRIORITEIT	4
Effecten van roken op de gezondheid en op het leefmilieu	4
Kinderen en jongeren zijn extra kwetsbaar	4
De sociale kost van roken	5
Nog steeds één op vijf belgen rookt en dit cijfer daalt niet sterk genoeg	5
Roken is één van de belangrijkste oorzaken van gezondheidsongelijkheid	5
Maak werk van een efficiënt allesomvattend tabaksbeleid met aandacht voor gezondheidsongelijkheid	6
DOEL VAN DE ALLIANTIE VOOR EEN ROOKVRIJE SAMENLEVING	7
GENERATIE ROOKVRIJ	7
WAT VERWACHTEN WE VAN U?	9
10 MAATREGELEN VOOR EEN ROOKVRIJE TOEKOMST	10
◆ De effectieve invoering van neutrale pakjes voor tabaksproducten	11
◆ Een wettelijk verbod op roken in de auto als minderjarigen meerijden	11
◆ Het aantal verkooppunten van tabaksproducten verminderen en een verbod op tabaksautomaten	12
◆ Investeren in grootschalige rookstopcampagnes	12
◆ De leeftijd voor het kopen van tabak optrekken tot 18 jaar	13
◆ Gratis of goedkopere rookstopmedicatie en farmacologische hulpmiddelen voor de kwetsbaarste groepen rokers	13
◆ Een volledig verbod op tabaksreclame op de verkoopplaats	14
◆ Een drastische verhoging van de accijnzen die de consumptie van sigaretten en roltabak ontmoedigt	14
◆ Een verbod op het zichtbaar presenteren en uitstallen van tabaksproducten	15
◆ Positieve beeldvorming van roken in series en films ontmoedigen en kijkers sensibiliseren	16
WIE ZIJN WE	17
Voetnoten	18

DE ALLIANTIE VOOR EEN ROOKVRIJE SAMENLEVING REKENT OP UW INZET

De Alliantie voor een Rookvrije Samenleving en de campagne “Generatie Rookvrij” willen dat ieder kind geboren vanaf 2019 rookvrij kan opgroeien en niet begint met roken. Om dat te realiseren moeten we roken verder denormaliseren. Hiervoor hebben we de hulp van de verschillende overheden nodig. Uw partij kan er mee voor zorgen dat het aantal jaarlijkse vroegtijdige sterftes door tabak, nl. 14.000 doden per jaar voor België, terugloopt.

We stellen 10 concrete maatregelen voor in de strijd tegen tabak:

◆ De effectieve invoering van neutrale pakjes voor tabaksproducten

◆ Gratis of goedkope rookstopmedicatie en farmacologische hulpmiddelen voor de kwetsbaarste groepen rokers

◆ Een wettelijk verbod op roken in de auto als minderjarigen meerijden

◆ Een volledig verbod op tabaksreclame op de verkoopplaats

◆ Het aantal verkooppunten van tabaksproducten verminderen en een verbod op tabaksautomaten

◆ Een drastische verhoging van de accijnzen die de consumptie van sigaretten en tabak ontmoedigt

◆ Investeren in grootschalige rookstopcampagnes

◆ Een verbod op het zichtbaar presenteren en uitstellen van tabaksproducten

◆ De leeftijd voor het kopen van tabak optrekken tot 18 jaar

◆ Positieve beeldvorming van roken in series en films ontmoedigen en kijkers sensibiliseren

Maak van tabakspreventie en stoppen met roken een speerpunt in uw verkiezingsprogramma. Wees gerust: het overgrote deel van de bevolking zal u steunen!

Op de volgende pagina's wordt de tabaksproblematiek in beeld gebracht en worden de 10 maatregelen beargumenteerd.

DE STRIJD TEGEN TABAK: EEN ABSOLUTE PRIORITEIT

Effecten van roken op de gezondheid en op het leefmilieu

Roken is de belangrijkste vermijdbare doodsoorzaak, daarover bestaat vandaag geen twijfel meer. In België leidt roken tot naar schatting 14.000 doden per jaar en één roker op twee zal sterven door zijn tabaksverslaving¹. Eén op de drie kankers wordt veroorzaakt door roken.²

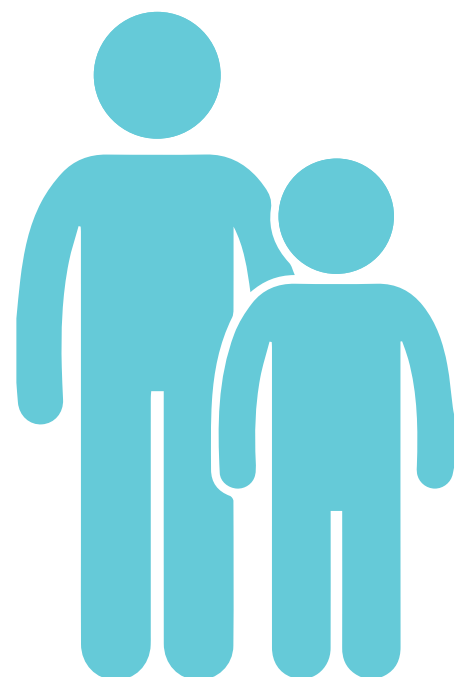
Daarnaast verhoogt tabak ook het risico op cardiovasculaire aandoeningen en chronische aandoeningen van de luchtwegen.³ Roken tijdens de zwangerschap verhoogt onder meer het risico op een laag geboortegewicht, vroeggeboorte en wiegendood.⁴

In ons land is op de leeftijd van 15 jaar de levensverwachting van een dagelijkse roker, in vergelijking met een niet-roker, bijna negen jaar korter voor mannen en bijna zes jaar voor vrouwen.⁵

Het afval van tabaksproducten (peuken, weggegooid pakjes) vormt bovendien een belangrijke bron van vervuiling van ons leefmilieu.

Kinderen en jongeren zijn extra kwetsbaar

Kinderen beschermen tegen tabaksrook en voorkomen dat jongeren beginnen met roken is van groot belang omdat zij extra kwetsbaar zijn voor de schadelijke stoffen in sigarettenrook. Hun lichaam is nog volop in ontwikkeling wat hen in de verschillende fasen vatbaarder maakt voor allerlei ziekten en aandoeningen⁶. Ten minste 250 van de 4000 chemische stoffen in tabaksrook staan erom bekend dat ze zeer schadelijk zijn voor de gezondheid en meer dan 70 veroorzaken kanker (IARC, 2012; WHO, 2016). Het roken van sigaretten tijdens de zwangerschap is onder meer verantwoordelijk voor een stijgende kans op een te laag geboortegewicht bij kinderen, vroeggeboorte en wiegendood⁷, en heeft een belangrijke invloed op de longontwikkeling en verhoogt het risico op aangeboren afwijkingen van verschillende organen. Kinderen die worden gedwongen mee te roken hebben onder meer een verminderde longfunctie en een verhoogd risico op luchtwegeninfecties, astma, gedragsproblemen en leerproblemen. De chemicaliën uit sigarettenrook vestigen zich ook op oppervlakten in huis en in stof. Kinderen kunnen die chemicaliën of 'derdehandsrook' inslikken of opnemen via huidcontact met de vloer en meubels⁸. Tabaksrookchemicaliën kunnen maandenlang op oppervlakken achterblijven (Matt et al, 2011), Rokende tieners hebben minder gezonde luchtwegen en meer cardiovasculaire aandoeningen⁹.

Kinderen en jongeren hebben het recht gezond op te groeien, dus ook rookvrij, zonder dat schadelijke stoffen hun ontwikkeling negatief beïnvloeden. Bovendien hebben (jonge) kinderen vaak niet de keuze zich aan de rook te onttrekken en zijn ze onvoldoende op de hoogte van de mogelijke gezondheidsimplicaties.

De sociale kost van roken

Roken zorgt niet alleen voor minder levensjaren, maar ook voor minder gezonde levensjaren. Het heeft dus een grote impact op de volksgezondheid. Maar ook de sociale kosten van roken zijn enorm, zo bleek uit de recente BELSPO-studie 'De sociale kost van legale en illegale drugs in België'. Deze studie, beter gekend onder de naam SOCOST-studie, geeft een beeld van de sociale kosten van verslavende middelen (alcohol, tabak, illegale drugs en psychoactieve medicatie) in België voor het jaar 2012. Daaruit blijkt overduidelijk dat roken een grote impact heeft op de overheidsfinanciën.

De SOCOST studie heeft een eerste schatting gemaakt van hoe hoog de jaarlijkse kosten van verslavende producten (alcohol, tabak, illegale drugs en psychoactieve geneesmiddelen) waren in België in 2012. De studie laat zien dat de kosten in dat jaar i.v.m. tabaksconsumptie aanzienlijk zijn. De directe kosten (gezondheidszorg, b.v. doktersbezoek, hospitalisatie en ambulante zorg) bedroegen 615 miljoen euro en de indirecte (o.a. de daling van de productiviteit) liepen op tot 746 miljoen euro. Daar moet nog eens 12 miljard euro ontastbare kosten bijgeteld worden (kosten door verlies aan levensjaren en levenskwaliteit).¹⁰

Roken zorgt dus niet alleen voor menselijk leed maar ook voor een belangrijke maatschappelijke kost.

Nog steeds één op vijf belgen rookt en dit cijfer daalt niet sterk genoeg

Uit de rookenquête 2017 van de Stichting tegen Kanker blijkt dat het aantal dagelijkse rokers tussen 2013 en 2015 is afgenomen van 22% naar 17%. Het totaal aantal rokers (dagelijks en niet dagelijks) is gedaald van 27% naar 20%.¹¹ Tussen 2015 en 2017 is er echter geen daling in het aantal rokers. Dit geldt zowel voor de dagelijkse als de niet-dagelijkse rokers.

Anders gesteld: we dweilen met de kraan open. Want de tabaksindustrie slaagt erin steeds nieuwe jonge rokers te verleiden en verslaafd te maken. Voor elke roker die stopt of sterft komt er een nieuwe roker bij. Dit moet stoppen!

Roken is één van de belangrijkste oorzaken van gezondheidsongelijkheid

Rookgedrag hangt samen met een maatschappelijke kwetsbare positie.¹² Het komt meer voor bij laaggeschoolden¹³ en mensen met een lager inkomen dan bij mensen met een hoger inkomen¹⁴. Aangezien roken bijzonder schadelijk is voor de gezondheid, vertaalt een verschil in rookgedrag tussen de verschillende sociaaleconomische groepen van de bevolking zich ook in grote verschillen in ziekte- en sterftecijfers.

Bovendien zetten deze verschillen in rookgedrag zich door van ouderen op jongeren. De directe omgeving van de jongere is een belangrijke indicator voor het al dan niet roken van een jongere. Als de vader rookt heeft de jongere 2,15 keer meer kans om zelf te roken. Als beide ouders roken, rookt 25,1% van de jongeren minstens wekelijks. Als geen enkele ouder rookt, rookt slechts 5,8% van de jongeren.¹⁵

Dit patroon tekent zich al af op jonge leeftijd: als we de blik richten op de onderwijsvormen zien we dat er in het beroepssecundair onderwijs het meest gerookt wordt, in het algemeen secundair onderwijs het minst. De verschillen blijven erg groot.¹⁶

Gezondheidsongelijkheden op het vlak van tabaksgebruik en -schade beginnen al voor de geboorte en spelen gedurende de hele levenscyclus een rol: in de kindertijd, bij het beginnen met roken, bij het stoppen en bij het aanpakken van de gezondheidsproblemen die roken veroorzaakt.¹⁷

Dit is een van de grote uitdagingen van elk tabaksbeleid: ervoor zorgen dat lagergeschoolde rokers en rokers uit kansengroepen (kunnen) stoppen met roken.

Maak werk van een efficiënt allesomvattend tabaksbeleid met aandacht voor gezondheidsongelijkheid

België heeft zich door de ratificatie¹⁸ van de Framework Convention on Tobacco Control¹⁹ (FCTC) uitdrukkelijk geëngageerd om de nodige inspanningen te doen om de tabaksepidemie uit de wereld te helpen. De huidige inspanningen volstaan echter niet: België zakte op de Europese Tobacco Control Scale, een gerenommeerde rangschikking van Europese landen inzake tabaksbeleid, van de 13de plaats in 2013 naar de 17de in 2017²⁰.

Op Europees niveau heeft België weliswaar de Tobacco Products Directive²¹ omgezet naar Belgische regelgeving, maar dit is niet voldoende.

De Alliantie voor een Rookvrije Samenleving dringt dan ook aan op een ambitieus anti-tabaksbeleid. Zo'n beleid heeft volgens de Alliantie alleen maar kans van slagen als het om een coherent pakket van elkaar versterkende maatregelen gaat. Maatregelen die bovendien genomen dienen te worden zonder consultering van de tabaksindustrie zoals bepaald in artikel 5 van de kaderconventie.²²

Daarbij moet er bijzondere aandacht uitgaan naar het reduceren van de gezondheidsongelijkheid, waarvan roken één van de belangrijkste oorzaken is.

Hoe kwetsbaarder iemands positie en leefsituatie, hoe groter het risico is dat hij rookt en zal lijden aan ziektes ten gevolge van tabaksgebruik of vroegtijdig zal sterven door roken.

Maar het verbeteren van de sociaaleconomische situatie en leefomstandigheden van kansengroepen en lageropgeleiden is onvoldoende om de rokersprevalentie te doen dalen. Wat ook meespeelt is de sterke verslavingsfactor die met roken samenhangt, de gezinscultuur waarin tabaksgebruik wordt doorgegeven (de omgeving) en de drempel naar beginnend tabaksgebruik die in ons land niet hoog genoeg is. Die belangrijke oorzaken waarom iemand begint met roken moeten dus ook worden aangepakt. Als we werk willen maken van een rookvrije samenleving, moeten de politieke overheden in dit land maatregelen nemen die de oorzaken structureel aanpakken.

DOEL VAN DE ALLIANTIE VOOR EEN ROOKVRIJE SAMENLEVING

We streven naar een maatschappij waarin ieder kind dat vanaf 2019 wordt geboren, rookvrij kan opgroeien.

Om ons doel te bereiken zet de Alliantie voor een Rookvrije Samenleving in op de verdere denormalisatie van roken. We willen van niet-roken de norm maken in de hele samenleving en voor alle bevolkingsgroepen.

Door een bundeling van krachten wil de Alliantie voor een Rookvrije Samenleving bijdragen aan een rookvrij België en daarmee gezondheidswinst voor de Belgische bevolking te realiseren. De aanpak steunt op twee pijlers, die elkaar versterken:

- 1 We voorkomen dat er nieuwe rokers komen. Enerzijds door kinderen te beschermen tegen tabaksrook, anderzijds door jongeren te beschermen tegen de verleiding om te beginnen met roken.
- 2 We dringen het aantal rokers terug door hen te stimuleren om te stoppen met roken en hen met effectieve hulp te ondersteunen bij hun stoppogingen.

We maken werk van een rookvrije samenleving door enerzijds in te zetten op het creëren van rookvrije omgevingen via 'Generatie Rookvrij' en door de overheden op te roepen om een aantal noodzakelijke maatregelen te treffen anderzijds.

GENERATIE ROOKVRIJ

De campagne Generatie Rookvrij²³ werd in 2018 door de Alliantie voor een Rookvrije Samenleving opgestart en kan in tussentijd al rekenen op de steun van 46 middenveldorganisaties.

Via 'Generatie Rookvrij' wil de Alliantie in samenwerking met overheden, middenveldorganisaties, privé-ondernemingen, particulieren, etc. plaatsen waar veel kinderen en jongeren komen zoveel mogelijk rookvrij maken. Jong en oud, rokers en niet-rokers, met z'n allen kunnen we er werk van maken.

Kinderen en jongeren hebben namelijk het recht om rookvrij op te groeien. Om te kunnen spelen en zich te amuseren in omgevingen waar niet gerookt wordt. Want kinderen en jongeren kopiëren gedrag, en ook roken valt daaronder. Zien roken doet roken²⁴.

Als rookvrij de norm wordt in de samenleving, zullen kinderen en jongeren weerbaarder worden tegen de sigaret. Het beschermt hen tegen tabaksverslaving. Deze strategie wordt onderbouwd vanuit de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO). De WHO noemt denormalisatie van roken in de algemene bevolking een 'key strategy' om het tabaksprobleem bij jongeren op te lossen²⁵.

We viseren rokers daarbij uitdrukkelijk niet. We willen hen niet stigmatiseren. Integendeel, we

Generatie Rookvrij

Generatie Rookvrij
Rookvrij? Dat is de gezonde norm.

vragen hen om mee te werken aan Generatie Rookvrij en zich ook in te zetten voor een eerste rookvrije generatie. De meeste rokers willen immers niet dat hun kinderen beginnen roken

Maar om kinderen die vanaf 2019 geboren worden het recht te geven om rookvrij op te groeien, volstaat 'Generatie Rookvrij' niet. Roken denormaliseren gaat verder dan het creëren van rookvrije omgevingen, het vergt ook een doortastende beleidsaanpak. Daarvoor hebben we ook de hulp van de overheden nodig.

8 op de 10 Belgen wil dat de volgende regering werk maakt van initiatieven die bijdragen aan een rookvrije generatie.²⁶

WAT VERWACHTEN WE VAN U?

We verwachten van u dat u één simpele paragraaf opneemt in uw federaal en regionaal programma, namelijk:

“We staan achter het principe ‘Generatie Rookvrije’ wat inhoudt dat elk kind geboren vanaf 2019 rookvrij moet kunnen opgroeien en niet begint met roken. We zorgen ervoor dat de regionale en federale overheden hiervoor de nodige maatregelen nemen.”

U kan er voor zorgen dat niemand nog (over)lijdt aan de gevolgen van roken en meerroken aan de hand van de concrete maatregelen die wij hier in de rest van de nota voorstellen.

10 MAATREGELEN VOOR EEN ROOKVRIJE TOEKOMST

Het volstaat niet om rookvrije omgevingen te creëren als kinderen en jongeren in de krantenwinkel op de hoek nog steeds de sigaretten uitgestald zien en geconfronteerd worden met tabaksreclame op de gevel en in de winkel. Dit wekt immers de indruk dat roken een normaal onderdeel van het leven is, in plaats van een dodelijke verslaving.

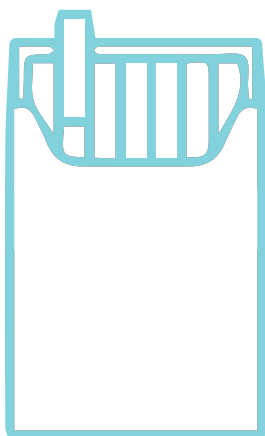
De Alliantie pleit voor een pakket van 10 concrete maatregelen voor een rookvrije toekomst.

- ◆ **De effectieve invoering van neutrale pakjes voor tabaksproducten**
- ◆ **Een wettelijk verbod op roken in de auto als minderjarigen meerijden**
- ◆ **Het aantal verkooppunten van tabaksproducten verminderen en een verbod op tabaksautomaten**
- ◆ **Investeren in grootschalige rookstopcampagnes**
- ◆ **De leeftijd voor het kopen van tabak optrekken tot 18 jaar**
- ◆ **Gratis of goedkope rookstopmedicatie en farmacologische hulpmiddelen voor de kwetsbaarste groepen rokers**
- ◆ **Een volledig verbod op tabaksreclame op de verkoopplaats**
- ◆ **Een drastische verhoging van de accijnzen die de consumptie van sigaretten en tabak ontmoedigt**
- ◆ **Een verbod op het zichtbaar presenteren en uitstellen van tabaksproducten**
- ◆ **Positieve beeldvorming van roken in series en films ontmoedigen en kijkers sensibiliseren**

De effectieve invoering van neutrale pakjes voor tabaksproducten

Uit onderzoek blijkt dat neutrale pakjes sigaretten voor jongeren een pak minder aantrekkelijk maken. Bij sigaretten draait alles rond het imago van het merk. Dat wordt vandaag vooral uitgedrukt via het sigarettenpakje, dat zelf een kleine reclamezuil geworden is. Jongeren zijn het meest gevoelig voor imago, nieuwe ontwerpen en innovatieve verpakkingen.

Onderzoek toont ook aan dat neutrale pakjes hen ontmoedigen om met roken te beginnen. Al zal het volle effect van neutrale pakjes pas op de langere termijn duidelijk worden. Ze denormaliseren tabak verder en ontdoen het pakje van alle glamour. De volgende generaties kinderen zullen niet meer te maken krijgen met het sigarettenpakje als marketingtool. Daarnaast hebben neutrale

pakjes nog andere gunstige effecten: ze verhogen de zichtbaarheid en het effect van de gezondheidswaarschuwingen op de pakjes en stimuleren rokers om te stoppen.^{27 28}

Neutrale pakjes verminderen de aantrekkelijkheid van tabaksproducten bij jongeren en ze belemmeren de tabaksindustrie in hun pogingen om consumenten te misleiden omdat de pakjes niet langer een reclamefunctie vervullen.

Deze federale regering heeft alvast een Koninklijk Besluit uitgewerkt om de neutrale pakjes in ons land in te voeren. Nu is het aan de Europese Commissie om een positief advies te geven over dit koninklijk besluit. Nadien moet er nog een advies van de Raad van State zijn vooraleer

de neutrale pakjes daadwerkelijk kunnen worden ingevoerd. De Alliantie voor een Rookvrije Samenleving gaat ervan uit dat deze maatregel nog deze legislatuur wordt uitgevoerd.

Een wettelijk verbod op roken in de auto als minderjarigen meerijden

Roken in de auto in aanwezigheid van kinderen, stelt deze kinderen bloot aan veel hogere concentraties kankerverwekkende stoffen dan in huis. De auto is dan ook een gesloten en bijzonder enge ruimte. Het volstaat niet om een autoraampje te openen om die stoffen te verwijderen.²⁹

In Europa hebben Ierland, Engeland, Wales, Italië en Frankrijk daarom vandaag al een wettelijk verbod op roken in de auto als er kinderen aanwezig zijn.

93% van de Belgische bevolking wil een rookverbod in de wagen als er kinderen in de wagen zijn. Zelfs 88% van de rokers schaart zich achter deze eventuele maatregel.³⁰ De Faculteit Rechtsgeleerdheid van de KU Leuven oordeelde in 2016 al dat een wettelijk rookverbod in de auto in de aanwezigheid van kinderen juridisch perfect mogelijk is en ook afdwingbaar. Ze wijst er bovendien op dat een dergelijke wet ook aangewezen is omdat schrijnende situaties, zoals de minderjarige in de besloten ruimte van de auto,

maatschappelijk onaanvaardbaar zijn en een wetgevend ingrijpen rechtvaardigen³¹. Wallonië en Vlaanderen werken momenteel aan een verbod maar dit zou beter op een federaal niveau afgesproken worden.

Het verbod op roken in de wagen indien er kinderen in aanwezig zijn, moet volgens de Alliantie geldig zijn in die gevallen waarin er minderjarigen (-18) in de wagen aanwezig zijn.

Het aantal verkooppunten van tabaksproducten verminderen en een verbod op tabaksautomaten

Jongeren lijken gevoeliger te zijn voor een hogere dichtheid van tabaksverkooppunten in de buurt van hun school. Bij volwassenen lijken zowel dichtheid als nabijheid gerelateerd te zijn aan rookgedrag en indicatoren voor roken.³²

De Alliantie voor een Rookvrije Samenleving wil daarom de beschikbaarheid van tabaksproducten verkleinen door een verbod op de verkoop in supermarkten, benzinestations, cafés, nachtwinkels en op festivals.

Het verminderen van de beschikbaarheid van tabak draagt bij tot de denormalisatie van roken. De Alliantie dringt er dan ook op aan dat er, naast een beperking van het aantal verkooppunten, ook werk wordt gemaakt van een verbod op tabaksautomaten.

Investeren in grootschalige rookstopcampagnes

Grootschalige rookstopcampagnes werken. In Engeland, Nederland en Frankrijk hebben de campagnes hun waarde al bewezen.

In Engeland werd in 2012 voor het eerst de 'Stoptober'-campagne gevoerd. Gevolg: het aantal mensen dat gestopt is in oktober 2012 was hoger dan het aantal mensen dat gestopt was met roken tussen 2007 en 2012. Deelnemers die erin slaagden om 28 dagen niet te roken, hadden bovendien vijf keer meer kans om definitief te stoppen.³³

Stoptober Nederland kende eveneens een groot succes³⁴: 70% van de deelnemers aan deze actie heeft effectief niet gerookt tijdens de actiemaand. Na 3 maanden was 52% van de deelnemers nog steeds niet opnieuw beginnen roken. Stoptober helpt om het rookgedrag en de attitudes t.a.v. roken te veranderen en om mensen sterker te motiveren tot stoppen met roken. Ook de "Mois sans Tabac" in Frankrijk blijkt haar effect niet te missen.³⁵ Het aantal rookstop pogingen nam toe, er werd veel meer op zoek gegaan naar informatie over rookstop pogingen etc.

België investeert niet in grote rookstopcampagnes, terwijl die het aantal rokers terugdringen en een belangrijke bijdrage leveren aan de volksgezondheid.

De federale en regionale overheden dienen in de komende legislatuur daarom substantieel middelen uit te trekken voor grote rookstopcampagnes.

De leeftijd voor het kopen van tabak optrekken tot 18 jaar

Vanaf 1 januari 2019 zal België nog het enige land zijn in Europa waar je nog onder de 18 jaar sigaretten kan kopen. Tot voor kort waren er nog 4 landen waar nog tabak kon verkocht worden aan minderjarigen: België, Luxemburg, Malta en Oostenrijk. Alle andere landen van de Europese Unie hadden al een verkoopverbod aan minderjarigen opgelegd. In tussentijd hebben ook Luxemburg³⁶ en Malta³⁷ de voorbije jaren de leeftijd opgetrokken van 16 naar 18 jaar en ook Oostenrijk³⁸ stelt vanaf begin volgend jaar een verkoopverbod in aan -18-jarigen. De unieke Europese positie van België is weinig benijdenswaardig. Bovendien geeft 41% van de jongeren onder de 16 jaar aan dat ze vlot aan tabaksproducten raken.³⁹

18

De verkoop van tabak verbieden voor jongeren onder de 18 jaar, kan in een totaalpakket van maatregelen om het tabaksgebruik te doen dalen een nuttige maatregel zijn. De gemiddelde leeftijd waarop Vlaamse jongeren beginnen te roken is namelijk 14,6 jaar. Toch is er een aanzienlijke groep die op latere leeftijd nog begint met roken: 31% is 16 jaar of ouder.⁴⁰

Gratis of goedkopere rookstopmedicatie en farmacologische hulpmiddelen voor de kwetsbaarste groepen rokers

Grote rookstopcampagnes helpen om het aantal rookstop pogingen door rokers op te drijven. De impact van dergelijke campagnes kan sterk verhoogd worden met beter uitgebouwde rookstophulp die lagereschoolde rokers kan bereiken. Goedkope rookstopmedicatie en farmacologische hulpmiddelen zijn daarbij van het grootste belang.

Volgens de recentste rookenquête van Stichting tegen Kanker telt ons land 22,4 % rokers (16,8% dagelijkse rokers en 5,6% occasionele rokers), 33 % ex-rokers en 44% nooit-rokers. Van de groep rokers wenst 66% te stoppen met roken; 43% zelfs binnen het jaar.

De meeste rokers stoppen op eigen houtje zonder hulp te zoeken. Maar het slaagpercentage van rookstop pogingen zonder hulp is veeleer gering: slechts 3 tot 5% van de pogingen resulteert in een succesvolle rookstop. Met goede hulp kan het succespercentage verdrievoudigen. De combinatie van farmacologische en intensieve gedragsmatige ondersteuning levert steeds de beste stopresultaten op voor de lange termijn. De deskundige begeleiding van de roker door een arts of tabakoloog is dus belangrijk. De arts kan de roker doorverwijzen naar de beste hulp die beschikbaar is, de tabakoloog kan de roker heel concreet begeleiden en helpen stoppen.

In ons land worden sommige rookstopmedicijnen gedeeltelijk terugbetaald (bv. Champix®), maar voor nicotinevervangers gebeurt dat niet, hoewel het ook evidence based rookstop hulpmiddelen zijn. NRT (Nicotine Replacement Therapy) is zonder doktersvoorschrift verkrijgbaar bij de apotheker. De nicotinevervangers zijn daardoor laagdrempelig, maar de financiële drempel blijkt voor de minder begoede roker toch erg hoog omdat een volledige kuur al snel enkele honderden euro's kost. Ook worden nicotinevervangers vaak verkeerd gebruikt (foute

dosering) of te veel gebruikt op een losse en vrijblijvende manier (niet binnen een kwaliteitsvol kader van rookstopbegeleiding).

In Nederland worden nicotinevervangers binnen de mogelijke farmacotherapeutische hulpmiddelen aanbevolen als eerste keus omdat ze een relatief gunstig bijwerkingenprofiel hebben.⁴¹ In Frankrijk wordt NRT sinds kort terugbetaald. De Franse overheid is gestart met terugbetaling van één generisch NRT-product. De farmabedrijven die andere NRT-producten verkopen, willen vervolgens mee instappen in het terugbetalingscircuit.

In ons land zouden nicotinevervangers gratis of zeer goedkoop moeten beschikbaar zijn voor alle rokers die recht hebben op een verhoogde tegemoetkoming, voor de meest kwetsbare groepen rokers dus. Het gebruik ervan moet gekoppeld worden aan een vorm van gedragsmatige begeleiding door een tabakoloog (individueel, groep, Tabakstop) omdat dit therapietrouw garandeert en de kans op stoppen aanzienlijk verhoogt.

Een volledig verbod op tabaksreclame op de verkoopplaats

Alhoewel het in principe verboden is om reclame te maken voor tabak, voorziet de wetgever een uitzondering voor tabakswinkels en krantenwinkels die tabak verkopen. Zij mogen nog reclame maken door middel van affiches en lichtreclames in en aan de voorgevel en in de winkel. Een totaalverbod op reclame is een zeer belangrijk wapen in de strijd om de jongeren van de sigaret te houden⁴². Bovendien overtreedt België met deze uitzondering de Kaderovereenkomst voor de Bestrijding van Tabaksgebruik die een volledig reclameverbod eist. Deze overeenkomst werd in 2006 van kracht in ons land. 7 op de 10 Belgen is trouwens voorstander van een verbod op reclame voor tabaksproducten op de verkoopplaats, zelfs de helft van de rokers kan zich hierin vinden.^{43 44}

Tabaksreclame komt veel voor op plaatsen waar veel jongeren komen: in de buurt van scholen in krantenwinkels naast de frisdrank, snoep of snacks. Ze wekt hierdoor de indruk dat sigaretten een normaal product zijn. Ook is er een probleem met de aard van de toegelaten reclame: de nog aanwezige reclame is misleidend, buiten elke proportie of zelfs illegaal.⁴⁵

Alle landen met neutrale pakjes (Australië, VK, Ierland en Frankrijk) hebben ook een totaal reclameverbod op de verkoopplaats. En daar is een goede reden voor. Zo is het niet logisch om nog reclame voor tabak op de verkoopplaats toe te laten als ze al verboden is op het pakje.

Een drastische verhoging van de accijnzen die de consumptie van sigaretten en roltabak ontmoedigt

Taxatie is de doeltreffendste manier om het verbruik van tabak te doen dalen, vooral bij jonge en minder begoede rokers.⁴⁶ Een sterke prijsstijging van roltabak en sigaretten leidt tot een lagere tabaksconsumptie: volgens de WHO zorgt een prijsverhoging van 10% (bovenop de inflatie) voor een daling van tabaksconsumptie met 4%. Gedeeltelijk omdat rokers minder sigaretten gaan kopen, gedeeltelijk omdat ze stoppen.

Enkel forse prijsverhogingen kunnen resulteren in een daling van de verkoop. Frankrijk besliste

om tegen 2020 de prijs van een pakje sigaretten stelselmatig op te trekken tot € 10,00. De aangekondigde prijsverhogingen zorgden samen met andere maatregelen zoals de neutrale pakjes nu al voor 1 miljoen minder rokers. Bovendien was de daling van het aantal rokers bij de kwetsbare gezinnen meer uitgesproken dan de algemene daling. Het accijnzenbeleid van de Franse Regering zorgde met andere woorden mee voor het verkleinen van de gezondheidskloof op gebied van tabak.⁴⁷

Een accijnzenbeleid dat gebaseerd is op gezondheidswinst moet de focus leggen op een evenredige verhoging van de taksen en van het prijsniveau van de goedkopere merken (in vergelijking met de duurdere merken) en van roltabak om zo de prijskloof tussen laaggeprijsde en premiummerken te verkleinen. Bovendien dient ook de prijskloof tussen de verschillende tabaksproducten verkleind te worden. Dit moet vermijden dat rokers - door de verhoging van de taksen - overstappen naar goedkopere merken of naar andere tabaksproducten. Bovendien dient bij de prijs van de tabaksproducten rekening gehouden te worden met de inflatie.

Het aandeel specifieke taksen en minimumaccijnzen zou daarom hoger moeten, zodat alle sigarettenmerken in gelijke mate duurder worden en het prijsverschil tussen merken verkleint.

Voor roltabak is de prijs substantieel verhoogd in de voorbije legislatuur. Maar de prijs blijft nog te laag in verhouding tot gewone sigaretten. De prijskloof tussen roltabak en gewone sigaretten moet verder worden gedicht.

De grote prijsverschillen voor tabaksproducten die er bestaan tussen België en de buurlanden moeten worden weggewerkt. De federale overheid dient daarom te ijveren dat het Belgische prijsniveau na een periode van 3 jaar ten minste het gemiddelde bedraagt van het prijsniveau van onze twee voornaamste buurlanden. In België kost een pakje Marlboro in 2018 6,60 euro, in Nederland 6,90 euro en in Frankrijk 8 euro. (10 euro in 2020). 50 gram Pall Mall kost in België 7,90 euro, in Nederland 8,50 euro en in Frankrijk 16,40 euro.⁴⁸

Een verbod op het zichtbaar presenteren en uitstellen van tabaksproducten⁴⁹

Het tonen van tabak in winkels (tabaksdisplays) is voor de tabaksfabrikanten een van de belangrijkste reclamekanalen geworden. Ze worden gebruikt om tabak in een positief daglicht te stellen.

Tabaksdisplays geven visuele prikkels waardoor rokers en diegenen die willen stoppen met roken net meer zin krijgen in een sigaret. Bovendien maken ze tabaksproducten aantrekkelijker voor jongeren: zij zijn gevoeliger voor displays dan volwassenen. Een grotere blootstelling aan tabaksdisplays vergroot de kans dat jongeren beginnen met roken.

10 studies onderzochten de kans op een (spontane) aankoop van tabak bij de blootstelling aan tabaksdisplays. 9 ervan kwamen tot de conclusie dat displays effectief de kans vergroten

op een (spontane) aankoop⁴⁹. Een uitstalverbod draagt bij aan het denormaliseren van tabak. Tabaksproducten die zichtbaar worden opgesteld in de verkooppunten geven kinderen en jongeren de indruk dat tabak een normaal en sociaal geaccepteerd product is. Een verbod op het zichtbaar presenteren en uitstellen van tabaksproducten is al van toepassing in de volgende landen: Ierland, Verenigd Koninkrijk, Finland, Slovenië, IJsland, Noorwegen, Kroatië, Oekraïne en Rusland⁵⁰.

Ook de Belg is voorstander van een uitstalverbod voor tabaksproducten: 6 op de 10 vindt dat tabaksartikelen in de winkel niet zichtbaar mogen getoond worden.⁵¹

◆ **Positieve beeldvorming van roken in series en films ontmoedigen en kijkers sensibiliseren**

Talrijke observationele onderzoeken tonen aan dat roken in films jongeren aanzet tot (beginnen met) roken⁵². Op vraag van de Stichting tegen Kanker voerde de 'Conseil Supérieur de l'Audiovisuel' een studie uit naar de aanwezigheid van tabaksproducten op acht Franstalige tv-zenders⁵³. Daaruit blijkt dat tabak aanwezig is in 22% van de fictiereeksen en voornamelijk gebruikt wordt door de hoofdpersonages, vooral mannen tussen 19 en 34 jaar. De sigaret wordt er veelal voorgesteld als een sociaal en positief iets en een middel om met stress om te gaan. Maar zonder merken die expliciet in beeld komen (want dat is verboden). Toch kan men hier duidelijk spreken van het doelbewust tonen van rookgedrag.

Er is daarom veel meer nodig dan een wettelijk verbod op "product placement". Het is erg belangrijk om te verhinderen dat de tabaksindustrie verder gebruik maakt van audiovisuele middelen zoals "film", "series" en "games" om rookgedrag te promoten (los van het promoten van een specifiek merk). De audiovisuele sector zou zich meer bewust moeten zijn van de impact op jongeren wanneer acteurs of rolmodellen roken⁵⁴. Zien roken doet roken en zien roken in films/series door kinderen/minderjarigen is daar een sterk voorbeeld van⁵⁵. De Wereldgezondheidsorganisatie roept op om films waarin beelden van tabaksproducten of roken voorkomen een KNT-beoordeling te geven⁵⁶.

Daarom vraagt de Alliantie voor een Rookvrije Samenleving:

- het tonen van roken, tabak en sigaretten in films, series en games te ontmoedigen
- de aanpassing van de signalisatie (pictogrammen) met het oog op de bescherming van minderjarigen: wordt er in de film, serie of game gerookt, dan moet dat via een pictogram worden aangegeven
- voor films, series en games die in België worden gemaakt en die fiscale steun van de overheid of een overheidssubsidie ontvangen, een expliciet verbod op welke band dan ook tussen de producent van gesubsidieerde programma's/series/games en de tabaksindustrie. Dit kan afdwingbaar gemaakt worden door de makers van gesubsidieerde programma's/series/games te verplichten om een verklaring te ondertekenen

waarin geëxpliciteerd wordt dat er op geen enkel niveau (script, preproductie, acteurs, postproductie, etc.) banden zijn met de tabaksindustrie

- het tonen van anti-rookboodschappen voor en na fictie-uitzendingen die rookscènes bevatten: series, films of games waarin gerookt wordt, kunnen dan wel nog op het scherm komen, maar moeten telkens worden begeleid door een anti-rookboodschap (naar analogie met het verplicht vertonen van de info over de zelfmoordlijn, telkens als er op tv gesproken wordt over zelfdoding).

WIE ZIJN WE

De stuurgroep van de Alliantie voor een Rookvrije Samenleving bestaat uit 9 organisaties: Kom op tegen Kanker, Stichting tegen Kanker, Vlaams Instituut Gezond Leven, Fonds des affections respiratoires asbl (FARES), Vlaamse Vereniging voor Respiratoire Gezondheidszorg en Tuberculosebestrijding (VRGT), Observatoire de la Santé du Hainaut (OSH), le Service d'Etude et de Prévention du Tabagisme (SEPT), Gezinsbond en de Belgisch Cardiologische Liga.

Voetnoten

- ¹ <https://assets.trimbos.nl/docs/2d0ce6ec-672b-4978-ad5d-618f3a56ec5d.pdf>, pag. 12
- ² Organisation mondiale de la Santé. Surveiller la consommation de tabac et les politiques de prévention». http://www.who.int/tobacco/mpower/publications/fr_tfi_mpower_m.pdf
- ³ Grana R, Benowitz N, Glantz SA. E-Cigarettes : A Scientific Review, 2014. <http://circ.ahajournals.org/content/129/19/1972.full>
- ⁴ <https://assets.trimbos.nl/docs/625c3ca9-3d55-4c4c-87b3-3318e3fcec95.pdf>
- ⁵ <https://www.sciensano.be/nl/pershoek/impact-van-roken-op-de-levensverwachting-het-wetenschappelijk-instituut-volksgezondheid>
- ⁶ Second hand tobacco smoke : protecting children from harm, Inheriting a sustainable world – Atlas on Children’s Health and the Environment, p. 56-59
- ⁷ <https://assets.trimbos.nl/docs/625c3ca9-3d55-4c4c-87b3-3318e3fcec95.pdf>
- ⁸ Second hand tobacco smoke : protecting children from harm, Inheriting a sustainable world – Atlas on Children’s Health and the Environment, p. 56-59
- ⁹ P. Landrigan, R. Etzel, Textbook of Children’s Environmental Health, Chapter 24 – Tobacco Smoke, Active and Passive Smoking, p. 222 – 231.
- ¹⁰ <https://www.kanker.be/kankerpreventie/de-gevaren-van-tabak/volksgezondheid-de-cijfers-spreken-voor-zich>
- ¹¹ https://www.kanker.be/sites/default/files/stichting_tegen_kanker_-_enquete_rookgedrag_2017_1.pdf
- ¹² <http://ash.org.uk/information-and-resources/briefings/ash-briefing-health-inequalities-and-smoking/>
- ¹³ https://his.wiv-isp.be/nl/Gedeelde%20%20documenten/TA_NL_2013.pdf
- ¹⁴ https://www.kanker.be/sites/default/files/rookenquete_stichting_tegen_kanker_2018.pdf
- ¹⁵ <http://www.vlaanderenstoptmetroken.be/professionals/scholen/jongeren-en-stoppen-met-roken/rookgedrag/>
- ¹⁶ <http://www.vlaanderenstoptmetroken.be/professionals/scholen/jongeren-en-stoppen-met-roken/rookgedrag/>
- ¹⁷ http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0005/247640/tobacco-090514.pdf
- ¹⁸ https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IX-4&chapter=9&clang=_en
- ¹⁹ <http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42811/9241591013.pdf?sequence=1>
- ²⁰ https://www.cancer.be/sites/default/files/tobacco_control_scale.pdf
- ²¹ https://ec.europa.eu/health/sites/health/files/tobacco/docs/dir_201440_en.pdf
- ²² https://treaties.un.org/doc/Treaties/2003/05/20030506%2002-12%20PM/Ch_IX_04p.pdf
- ²³ <https://generatierookvrij.be/generatie-rookvrij>
- ²⁴ <https://www.trimbos.nl/producten-en-diensten/webwinkel/product/af1461-notitie-zien-roken-doet-roken>
- ²⁵ <http://www.who.int/tobacco/control/populations/youth/en/index1.html>
- ²⁶ https://www.kanker.be/sites/default/files/rookenquete_2018.pdf
- ²⁷ https://www.tobaccofreekids.org/assets/global/pdfs/en/plain_packaging_evidence_en.pdf
- ²⁸ <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2352853217300093>
- ²⁹ https://www.gezondheid.be/index.cfm?fuseaction=art&art_id=20950
- ³⁰ https://www.kanker.be/sites/default/files/stichting_tegen_kanker_-_enquete_rookgedrag_2017_1.pdf
- ³¹ Samoy, I. en Coutteel, E. (Red) (2016)/ *Het Rookverbod uitbreiden ? Juridisch onderzoek, casussen en aanbevelingen*. Leuven: Acco.

- 32 <https://www.rijksoverheid.nl/binaries/rijksoverheid/documenten/rapporten/2014/01/01/verkooppunten-van-tabaksproducten/rapport-verkooppunten-van-tabaksproducten.pdf>
- 33 <https://www.rokeninfo.nl/professionals/stoptober/achtergrondinformatie-campagne/stoptober-in-nederland>
- 34 <https://www.rokeninfo.nl/professionals/stoptober/achtergrondinformatie-campagne/stoptober-in-nederland>
- 35 <https://santepubliquefrance.fr/Actualites/Mois-sans-tabac-2e-edition-pour-arreter-de-fumer-ensemble-et-en-equipe>
- 36 <http://legilux.public.lu/eli/etat/leg/loi/2017/06/13/a560/jo, art. 9>
- 37 <http://www.justiceservices.gov.mt/DownloadDocument.aspx?app=lom&itemid=8791&l=1,art. 13>
- 38 <https://kurier.at/politik/inland/neues-rauchergesetz-jugendschutz-ist-vorerst-schall-und-rauch/400009770>
- 39 <http://www.vad.be/artikels/detail/syntheserapport-leerlingenbevraging-2015-2016>
- 40 <http://www.vad.be/artikels/detail/syntheserapport-leerlingenbevraging-2015-2016>
- 41 <https://assets.trimbos.nl/docs/a46b6edc-166f-4574-ad04-c7660ff66d30.pdf>
- 42 <https://www.cochranelibrary.com/cdsr/doi/10.1002/14651858.CD003439.pub2/full?highlightAbstract=tobacco&highlightAbstract=advert&highlightAbstract=advertising&highlightAbstract=tobacc&highlightAbstract=advertizing&highlightAbstract=advertis>
- 43 https://www.kanker.be/sites/default/files/stichting_tegen_kanker_-_enquete_rookgedrag_2017_1.pdf
- 44 https://www.kanker.be/sites/default/files/rookenquete_stichting_tegen_kanker_2018.pdf
- 45 <https://www.kanker.be/nieuws/nationale-coalitie-tegen-tabak-voer-neutrale-pakjes-en-verbod-op-reclame>
- 46 <http://www.iarc.fr/en/publications/pdfs-online/prev/handbook14/handbook14-10.pdf>
- 47 <http://www.lefigaro.fr/flash-actu/2018/05/28/97001-20180528FILWWW00135-en-un-an-un-million-de-fumeurs-en-moins-en-france-ministere.php>
- 48 Meer info omtrent dit onderwerp is beschikbaar op
<https://bmcpublichealth.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12889-015-2041-6>,
<https://www.nejm.org/doi/full/10.1056/NEJMra1308383>,
http://www.who.int/tobacco/mpower/raise_taxes/en/ en op:
http://www.who.int/tobacco/mpower/publications/en_tfi_mpower_brochure_r.pdf
- 49 <https://assets.trimbos.nl/docs/76b6a36c-f540-4f72-bd2d-94e394908e13.pdf>
- 50 https://www.kanker.be/sites/default/files/tobacco_control_scale.pdf
- 51 https://www.kanker.be/sites/default/files/rookenquete_stichting_tegen_kanker_2018.pdf
- 52 <https://assets.trimbos.nl/docs/cd97d930-6f39-41ca-9923-c02a6e17982e.pdf, p.23>
- 53 <https://www.cancer.be/pr-vention/les-dangers-du-tabac/le-tabac-est-il-trop-pr-sent-dans-les-fictions-t-l-vis-es>
- 54 <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2854161/>, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3616269/>, <https://smokefreemovies.ucsf.edu/research/about-evidence>
- 55 <https://www.margriet.nl/fitengezond/roken-in-films-en-series/>
- 56 http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/190165/9789241509596_eng.pdf;jsessionid=E41FD-793D46BEE06337F4A59BE062259?sequence=1, pag. 25

Werkten mee aan dit memorandum: Kom op tegen Kanker, Stichting tegen Kanker, Vlaams Instituut Gezond Leven, Fonds des affections respiratoires asbl (FARES), Vlaamse Vereniging voor Respiratoire Gezondheidszorg en Tuberculosebestrijding (VRGT), Observatoire de la Santé du Hainaut (OSH), le Service d'Etude et de Prévention du Tabagisme (SEPT), Gezinsbond en de Belgisch Cardiologische Liga.

Eindredactie: Danielle van Kalmthout (Alliantie voor een Rookvrije Samenleving)

v.u. Marc Michils, Koningsstraat 217, 1210 Brussel en Didier Vander Steichel, Leuvensesteenweg 479, 1030 Brussel
 December 2018

In samenwerking met

